

DUPKA GYÖRGY

TÖRTÉNELMI ZARÁNDOKÚTON A KAUKÁZUSBAN ÉS EURÁZSIÁBAN

(TÖRTÉNELMI SZOCIOGRÁFIA, 9. rész)

ÜZBEGISZTÁN

Kora délelőtt Almatiból közép-ázsiai emlékutunkat repülőgéppel az Üzbég Köztársaság fővárosában, Taskentben folytattuk. Írásos források először a harmadik században említik. 1966-ban földrengés pusztította el, ezt követően szovjet mintavárost teremtettek belőle, ezt tükrözik a szovjet mintájú épületek sokasága is az ezredforduló után létesült modern házak, középületek, mecsetek stb. gyűréjében. A repülőtérrel busszal indultunk az *Üzbegistan* szállodába. Majd találkoztunk **Szántó Péter** diplomatával, Magyarország taskenti nagykövetével, aki itteni programunkat szervezte meg.

VÁROSNEZÉS A TASKENTI NAGYKÖVET TÁRSASÁGÁBAN

Arról már ideérkezésünk előtt a sajtóból értesültünk, hogy itt járt **Szijjártó Péter** külgazdasági és külügyminiszter, aki hivatalos üzbeGISZTÁNI látogatása alkalmával június 27-én megnyitotta Magyarország taskenti nagykövetségét. Azóta felgyorsultak a diplomáciai események. Az Üzbég Köztársasággal több olyan kétoldalú megállapodás is előkészítés alatt áll, illetve aláírásra került, amely a magyar-üzbeGISZTÁNI baráti kapcsolatokat, a gazdasági és kulturális együttműködést magasabb szintre emeli. Azóta a modern gyógyszeripar, az egészségipar, a vízgazdálkodás, valamint a logisztika és az építőipar területén a magyar vállalatok egyre több piaci lehetőséghez jutnak. A *Türk Tanács* országaiból több mint 700 ösztöndíjas hallgató tanul magyarországi egyetemeken. A népi diplomácia szintjén is fellendült a kapcsolatépítés, például a tradicionális magyarországi *Kurultáj*-találkozón (*Bugaci* pusztán) a Kárpát-medence magyar hagyományörzői mellett szinte az összes *hun-türk tudatú nép*¹ – köztük az *üzbeGISZTÁNI madzsar* is – képviselteti magát. Sőt, **Bíró András Zsolt** antropológus, a rendezvény főszervezője legutóbbi

találkozásunk idején elmondta: a rendszerváltás után az újra felfedezett közép-ázsiai madzsar törzsből is érkeznek vendégek a *Kurultájra* (a kazakisztáni madzsar és az üzbegisztáni madzsar törzsek, illetve törzstörédek valószínűleg közös eredetűek).

Üzbegisztán vázlatos térképe

Otttartózkodásunk idején is alapvetően stabil az ország politikai helyzete. Az elnöki köztársaságot a szamarkandi születésű **Islom Karimov** üzbég teljhatalmú elnök 1990-től 2016-ban bekövetkezett haláláig „vaskézszel” vezette. Az ország jelenlegi elnöke **Shavkat Mirziyoyev**. Az elnök próbál jóban lenni Oroszországgal, Kínával és az USA-val. Törekszik arra, hogy minél több befektetés jöjjön az erősen állami szektor által dominált gazdaságba. Fő bevételi forrásai: gyapot, arany, uránium és gáz. A világon a 4. legnagyobb aranylelőhelye van. Évente 80 tonna aranyat termelnek ki. A Magyarországnál ötször nagyobb Üzbegisztán Közép-Ázsiában a legek országa: a térség legszegényebb, legnépesebb országa. A legutóbbi népszámlálás szerint közel 34 millió a lakossága, amely gyapottermelésből, állattenyésztésből és bányászatból él.

Taskent lakossága 2 millió körül van, közte több ázsiai népcsoport is képviselve van. Elvértve élnek itt magyarok is, az egykori első és másodikvilágháborús magyar hadifoglyok utódai és Kárpátaljáról ide vezényelt diplomások leszármazottjai. Az 1989-es hivatalos népszámlálás adatai alapján nyomon követhetjük a Kárpátaljáról elszármazott magyarok szétterjedését. Így a volt Szovjetunió területén végzett felmérések adatai az akkori köztársaságokra

lebontva a következőképpen festenek: Üzbegisztánban 211, Kirgíziában 57, Türkméniában 35, Tadzsikisztánban 21 magyar él, összesen a négy Közép-Ázsiában számuk 324 fő.² Egyesek úgy tudják, hogy az afgán határ melletti Szuhandarja járásban vannak még magyarok.

Az ország nagy része száraz-sivatagos terület, a meglévő folyók, tavak – köztük az *Aral* tó is – kiszáradnak, illetve a kiszáradás szélén állnak, az általános felmelegedés miatt a patakokat, folyókat tápláló *Tian-Shan*-i magashegyi gleccserek eltűnőben vannak. Ez hosszú távon veszélyt jelent az öntözéses mezőgazdasági termelésre is. Az ívóvíz becsült kincsnek számít.

A házigazdák a vallási és viselkedési kultúra kapcsán megfelelő információval láttak el minket. Az előbbi tekintetében Üzbegisztánra is hagyományosan az iszlám mérsékelt vonala a jellemző (a lakosság 88-92%-a *muszlim*, főleg *szunita*, 6-9 százaléka *orosz ortodox*). Többek között a mecsetek és más történelmi, kultikus építmény látogatásánál a nők részére ajánlott a fedett fő, a térd alatt érő szoknya és a vállat is takaró ruházat, és nem ajánlják fényképezni a hosszú fehér szakállú, hagyományos öltözkémben, turbánban és kaftánban járó személyeket (akszakálok: helyi idősbölcs vezetők), a zöldpiacot és résztvevőit. Az éttermekben az alkoholfogyasztást nem tiltják, igénylőknek felszolgálgják. A kézrázással történő üdvözlés csak férfiak között szokás. A férfi helyi nőt úgy üdvözölhet, hogy a jobb kezét a (saját) szívtája felett a testére helyezi és alázatosan meghajol.

A mai Üzbegisztán területe hajdan a perzsa birodalom része volt. Időszámításunk előtt a 4. században aztán *Nagy Sándor* hódította meg. Majd az 13. században a szeldzsuk törököktől a *Dzsingisz kán* által vezetett mongolok vették át a régió irányítását. Virágzó kultúrák éledtek és buktak el Üzbegisztán hosszú történelme során, de mindegyikük nyomot hagyott maga után. A *Timur Lenk* nevéhez fűződő építmények nagyrészt a földrengés lerombolta. A terület 1924-ben lett Üzbég Köztársaság, 1925-ben pedig a Szovjetunió részévé vált. A sztálini évtizedek alatt 1944-ben Üzbegisztánba telepítettek néhányat a deportált népcsoportok közül (csecseneket, meszheti törököket), ami később etnikai konfliktusok forrásává vált. *A második világháború alatt Sztálin leginkább az üzbégek közül választotta ki katonáit. 1946-ban egy sikertelen Sztálin-merénylet miatt több, mint 30 000 üzbéget vetettek börtönbe.*³

Üzbegisztán 1991-ben vált függetlenné. A főleg európai ruhában járó üzbég emberek kedvesek és segítőkészek, a vidéki nők hosszú tunikát és nadrágot hordanak. Egyébként a taskenti óváros egyik kávézójában is több olyan férfival találkoztunk, akik közül egyesek felfigyeltek a magyarul be-

szelő társaságunkra, oroszul szót is váltottam velük, illemtudóan közölték, hogy sorkatonaként, valamikor a 70-es, 80-as években Magyarországon is szolgáltak, egy-két magyar szót (köszönöm, szervusz stb.) is felemlítettek. Egyébként az orosz nyelvet sokan beszélik.

Az ajánlott programunk alapján megnéztük azokat az építményeket, köztük az *Alisher Navoi Operaházat*, a Függetlenség téri palotákat, valamint a lakóházakat, amelyeket a japán, német, magyar és más nemzetiségű hadifoglyok 1945-1947 között felépítettek. A főtéren, megtekintettük az 1966-os földrengés, valamint a II. világháború áldozatainak emlékművét is.

Megcsodáltuk a történelmi műemléknek számító *Khast Imon* (»nyolc imám«) komplexumot – az ország vallási központját, a *Telyashayakh (Tilla Sejk) mecsetet*, amely az *Uthman koránt* őrzi. A gigantikus méretű *Korán* 665-ből, amit **Timur Lenk** hozott magával Szíriából. Majd a hódító oroszok hadizsákmányként Szentpétervárra vitték, s csak 1924-ben került vissza Üzbegisztánba.

A felújított *Romanov-palota* mellett is elsétáltunk. Kísérőink elmondása szerint **Nyikolaj Konsztantyinovics** nagyherceget az orosz koronaékszereket is érintő gyanús ügyei miatt száműzték Taskentbe. Rezidenciája ma a külügyminisztérium egyik épülete. Az üzbég *Szép művészeti Múzeumnak* hatalmas festménygyűjteménye származik a nagyhercegtől – kölcsönkérték, de soha nem adták vissza. Gyönyörű, hímezett suzani faliszőnyegeket, buddhista szobrokat, zoroasztra műremekeket is őriznek itt.

Nem hagytuk ki a programunkból az öreg város mellett a *Chorsu bazárt* sem, ahol az ázsiai kereskedők pultjain volt ott „*minden, mi szem-szájnak ingere és még azon is túl...*”

ELSŐ VILÁGHÁBORÚS MAGYAR KATONAI SÍRKERT A BOTKINÓ TEMETŐBEN

A nagykövetség fontosnak tartja az emlékezetpolitikát, hogy az első és a második világháborús magyar hadifoglyok életéről, sorsáról Üzbegisztánban fellelhető dokumentumok felkutatásra kerüljenek, majd tudományos feldolgozásukat követően azokat a szélesebb magyar közönség is megismerhesse. Az Üzbegisztán területén és *Taskentben* elhunyt magyar hadifoglyok emlékének ébrentartására törekednek. Legutóbb például 2017. november 1-jén **Szántó Péter** nagykövet a munkatársaival először hajtott fejet és koszorúzta meg az Üzbegisztán területén az I. világháborúban elesett magyar katonák és hadifoglyok tiszteletére a taskenti *Botkinó Temetőben* emelt magyar síremlékművet.⁴

Az *Üzbég Történész Szövetség* adataira hivatkozva, az I. világháború során mintegy 200 ezer hadifoglyot szállítottak Közép-Ázsia orosz birodalomhoz tartozó részeire, a hadifoglyok jellemzően osztrákok, magyarok és németek voltak, a jelenlegi Üzbegisztán területén mintegy 30 hadifoglytábor működött. A 200 ezer hadifogolyból kb. 45 ezer hunyt el 1915-ben a járványok következtében.

A gyakori elhalálozásokat Taskentre vonatkozóan **Fábián Béla** hadifogoly feljegyzése megerősíti: *„Napok teltek, a kedélyek mindinkább lecsendesedtek, Szibériáról, evakuálásról semmi hír, csak a bakák haltak nyugodtan tovább. A przemysliek közül alig élt már valaki. Nem volt kétséges, hogy a légénységi táborok az utolsó szál emberig ki fognak halni. A bakák szomorú temetési menete, a koporsókkal megrakott szekér után kullogó néhány vedlett ember már annyira megszokott képe volt a városnak, hogy az volt a ritkaság, ha ilyen menettel naponként nem találkoztunk.”*⁵

Tóth György visszaemlékezése szerint: *„240-en voltunk egy barakkba, s estétől reggelig 3-4 halottunk volt örökké. A halottakat minden reggel szedték össze, tették szekérre, s vitték a mezőre. Itt nagy síkság, óriási síkság, csupa homokmező volt. A gödröt megásatták a bajtársakkal, akik élve voltunk, de csak olyan hetven centis gödröt lehetett ásni, mert a homok szaladt össze. Akkor belerakták oda a meghaltakat, leklórozták, s azon módon reá kellett azt a port hinteni. De mikor jött egy nagy vihar, úgy nevezték az ottaniak, hogy burává, [buran] akkor a lábuk, fejük, térdük mind ki voltak a földből. Mintha valami libák lettek volna. Úgy.”*⁶

Buharában például 1916-ban⁷ a magyar hadifoglyok közül 46 tiszt, 1 orvos, 720 légénységi katona volt, és további 2400 főnyi osztrák-magyar hadifogoly dolgozott a Buhara–Kács–Termesz vasútvonal építésén. *„Az októberi forradalmat követő polgárháborúban a magyar hadifoglyok táborai hol a fehérek, hol a vörösök fennhatósága alá kerültek, s rábeszéléssel vagy erőszakkal mindkét fél igyekezett közülük minél többet a maga oldalára állítani. A történészek által idézett források szerint a magyar foglyok zöme a bolsevikok mellett szállt harcba, arányuk a nemzetközi alakulatokban minden más nációét felülmúlta. Összesen mintegy százezerre teszik az internacionalisták soraiban küzdött magyarok számát, közülük harmincezer el is esett a frontokon.”*⁸ Törökországban a hadifoglyok 70 százalékát a magyarok tették ki. Hasonló volt az arányszámuk a helyi Vörös Hadsereg internacionalista alakulataiban is.⁹

A taskenti hadifoglytábor mellett katonai kórházak is működtek, az itt elhunyt magyar hadifoglyokat *Botkinó Temetőben* helyezték örök nyugalomra.

Az 1920-as évek elején a kiszabadult hadifoglyok elhunyt bajtársaiknak emlékművet is emeltek. Magyar és orosz felirata: „*Magyar tisztok az elhunyt magyar katonáknak.*” „*Bajtársaknak a bajtársak.*” A mintegy három méter magas kőszobor a Szent István-i koronára emlékeztető fejdíszet viselő szfinxet ábrázol, amely előtt összegörnyedt magyar katona jelképezi mindazt a fájdalmat és kint, amit a hadifoglyoknak el kellett viselniük. A taskenti magyar hadifogoly-temető és emlékműve (*Gách István* alkotása). A fentebb idézett *Farkas József György* tudósításából tudjuk, hogy a tömegsír feletti emlékművet a hatvanas évek végén fedezték fel újból a *TV Híradó* arra járó munkatársai; *Pásztor Ferencnek* és *Zih Bélának* még sikerült néhány ott maradt idős magyart is megszólaltatnia. Azt a hírt a helyi múzeumigazgató is megerősítette, hogy a nemzetközi alakulatokban harcolt magyar katonák és a hadifogolytábor lakói közül többen végleg itt maradtak, felvették a szovjet állampolgárságot, családot alapítottak. Voltak olyanok is, akik bekövetkezett halálukig gondozták a magyar katonai temetőt.

A taskenti Botkinó Temetőben emelt magyar síremlékmű. Forrás: Magyarország Nagykövetsége Taskent, 2017.

A hadifogságban elhunyt *Lipthay Jenő* tizedes sírja is a taskenti temetőben van. Lipthay a helyi kórházban kiütéses tifuszos betegeket ápolt, majd ő is megfertőződött és elhunyt.¹⁰

EGY LÁGERMÚZEUM MAGÁNKÉZBEN

A nagykövet közreműködésével csapatunk délután egy bérelt autóbusszal felkereste Üzbegisztán egyetlen és magánkézben lévő lágermúzeumát, amit 1998-ban nyitottak meg. Az intézmény létrehozása **Szultanov Dzsaliil Dzsasalovics** (1944) helytörténész nevéhez fűződik. Érdekes, hogy a saját tulajdonában lévő ingatlanból alakított ki emlékmúzeumot. Üzbegisztán függetlenné válása után elindított szorgos kutatómunkájának tárgyi és papíralapú emlékeit, relikviáit, a GUPVI-lágerek hétköznapijait, a túlélők vallomásait stb. mutatta be.

Az múzeum egyetlen nagy kiállítótér, állandó otthont adott a falra felfüggesztett, különböző méretű pannóknak, a beüvegezett dokumentumoknak. A fal mentén sorakozó vitrinek is tömve vannak érdekességekkel. Szemünk előtt meglevenednek a történelem újkori-legújabb kori szomorú eseményei: 1945-től napjainkig. Ezen belül a hadifoglyok megnyomorított életét, halálát tükröző dokumentumok sokasága köti le tekintetünket.

Az eredeti orosz nyelvű GUPVI-lágerdokumentumok, archív felvételek, fotók, lágernaplók, levelek, térképek, rajzok, rablisták, hadifogoly-temetők és más iratok főleg a japán hadifoglyokkal foglalkoznak, de hozzájuk hasonlóan kegyetlen bánásmódban részesültek a német, a magyar és más nemzetiségű sorstársaik is. Az emlékkiállítás sematikus térképeiről, rajzairól leolvasható, hogy Üzbegisztán minden nagyobb lakott településeken, valamirevaló városban volt GUPVI és GULÁG láger, illetve táborrészleg. A kettős szögesdrótkerítés (tiltott terület, rabok nyelvén: halálsáv, illetve zapret zona), négy sarkában őrtornyok, a kerítésen belül pedig barakkok, ahová a napi robotolás után bezárták éjszakára a rabokat.

Szultanov Dzsaliil igazgató szívesen fogadta az általunk hozott magyar, német és angol nyelvű kiadványokat, iratokat, pl. a *Szolyvai Emlékpark* történetét, máris bejelentette, hogy ezek is ki lesznek állítva. Sőt, még több anyagot kért tőlünk, mivel az Üzbegisztánban raboskodó magyarokról alig van információja, megígértük, hogy kérésének eleget teszünk.

A múzeumnak évente sok száz japán látogatója van, akik adományokkal segítik az intézmény fenntartását. Az igazgató szerint a megoldás az lehet-

ne, ha a múzeumot átvenné a város önkormányzata és állami intézménnyé alakítanák át, de húzódik az erre vonatkozó képviselőtestületi döntés.

Megtudtuk, az országban nincs más ilyen intézmény, amely sok ezer hadifogolynak állít emléket, akik Üzbégföldön raboskodtak és az embertelen körülmények közepette elhaltak. A pécsi Német Kör elnöke köszöntő beszédében méltatta a következetes taskenti emlékezetpolitikát, és nagyrabecsülését fejezte ki az idehurcolt hadifoglyok emlékének példamutató ápolásáért.

MUNKATÁBOROK ÜZBÉGFÖLDÖN

A taskenti emlékmúzeum környékén, az egykori külváros peremterületén (azóta beépült az iparterület) található a GUPVI 380. sz. és a 386. sz. főtábor részlegeinek egykori szálláshelyeit **Szultanov Dzsali** múzeumigazgató mutatta meg. Az ideérkező hadifoglyok koncentrációs és elosztó tranzit-tábora is volt.

A 386. sz. tábor több mint félezer japán nemzetiségű lakója barakkokat és a hozzátartozó parancsnoki házakat, istállókat, mozitermet épített. Majd német, magyar és más nemzetiségű hadifoglyokat is ide hurcoltak. Négy év alatt ipari objektumok, téglagyárak, városnegyedek, kórházak, közintézmények, kulturális színterek, utak, terek, parkok létesültek a rabok keze nyomán. Napjainkban ezekben az átalakított objektumokban taskenti polgárok laknak. Például 1947-ben japán, német és magyar hadifoglyok eklektikus stílusban felépítették az *Aliser Navoj Operaházat és Balettszínházat*, amely ma is az üzbég kultúrát szolgálja. 1953 után lett könnyebb az élet általában.

A múzeum kiállított tárgyai között egy bölcső is van. Az igazgató elmesélte ennek történetét. Egy japán hadifogoly faragta az egyik üzbég családnak, annak cserébe, hogy élelemhez juttatták. A több generációt kiszolgáló bölcső a rendszerváltás után került a múzeum tulajdonába. Az egymásrautaltság, egymás megsegítésének ékes példája ez.

A helytörténetész adatai szerint 1945-től 25 ezer japán hadifogoly katona lett az üzbegisztáni táborok lakója. Az eddigi kimutatások szerint 812 japán halt meg Üzbegisztánban. Csak 1978-ban engedték meg a japánoknak a temetőlátogatást. A rendszerváltás után Üzbegisztán függetlenségét az első között Japán ismerte el. A két ország közti együttműködésről sok dokumentum lett aláírva. Főleg az iparfejlesztésben nyújtottak jelentős segítséget. Többek között három repteret is felújítottak.

A taskenti GUPVI-munkatábornak is voltak magyar lakói. Például a mátraderecskei **Horváth B. József** hadifoglyot a Tambovi lágerből – életben maradt sorstársaival együtt – tovább szállították Üzbegisztánba. Mint írja: „*Én többedmagammal Taskentben kötöttem ki, ahonnan egy idő után tovább vittek Cseljabinszkbe. Itt farönk esett a lábamra, emiatt sebesültként engedtek haza 1945 augusztusában...*”¹¹ Ez a feljegyzés is igazolja, hogy magyar bakák is raboskodtak Üzbegisztán lágereiben.

A taskenti 386. számú hadifogolytábor felújított temetője.

Fotó: Fuchs Andrea

Kísérőink társaságában Taskent egyik német-japán katonai temetőjét is felkerestük, amely egykor a 386. számú hadifogolytáborhoz tartozott. A múzeum melletti főleg muzulmán temetőben német-osztrák emlékmű, itt 2 osztrák és tíz német van eltemetve. A központi obeliszken német, üzbég és orosz nyelven a következő szöveg van felvésvé: „*Itt hadifoglyok nyugszanak, a 386-os lágerből*”. Az ismeretlen katonáldozatokra emlékeztünk.

A múzeumigazgató által rendelkezésünkre bocsátott levéltári dokumentumok szerint az egyik NKVD-jelentésben az áll, hogy 1943/48 között 709 fő halt meg, ebből 240 japán, 355 német, 2 magyar, 1 zsidó, 74 olasz, 1 moldován, 1 orosz, 9 román, 1 cseh és 4 jugoszláv van eltemetve Üzbégföldön. Azt is tudomásul vettük, hogy az üzbegisztáni GULÁG-GUPVI táborrendszer és a kapcsolódó levéltári iratok feltárása még várat magára. Fel-tűnően érdekes, hogy az első világháborús magyar hadifoglyok felkutatásának már jelentős szakirodalma van, sőt tucatnyi visszaemlékezés látott napvilágot könyvalakban is. Előrehaladás a japán és a német hadisírgondozás területén tapasztalható. A Japán M. Goja Alapítvány és a német civilszervezetek figyelemreméltó eredményeket értek el a hadisírgondozás, az emlékezetpolitika, az adatgyűjtés és elemzés terén.

Közös megemlékezés a taskenti lágertemetőben Szántó Péter diplomatával, Magyarország taskenti nagykövetével.

Fotó: Fuchs Andrea

A SZU NKVD/MVD GUPVI táborainak jegyzékében az egykori Üzbég SZSZK területén több olyan GUPVI főtábor és lágerrészleg volt, ahol magyar hadifoglyok is tartózkodtak 1943-1955 között. Az *Andizsán-Fergana-Kokand* háromszögben is néhány hadifogolytábort tartanak számon.

A kelet-üzbegisztáni, Ferganai-medence délkeleti szélén található a világsajtóban is ismertté vált¹² *Andizsán/Andizhan (350 ezer fő)*, amely Kirgizisztán határa közelében terül el, és az Andijon régió adminisztratív, gazdasági és kulturális központja. 1944-1945-ben itt állították fel a GUPVI 26/0. számú lágert. Megjegyzem, hogy ugyanitt működött 1916-1920 között az első világháborús hadifogolytábor is több ezres keretszámmal, az elhalt német, osztrák és magyar eltemetettek száma nem ismeretes. A régióhoz kapcsolódik az egyik legvéresebb történet. A korabeli feljegyzések szerint a kirgizisztáni *Osh* határában felszámolásra ítélt hadifogolytáborból az üzbegisztáni Andizsáni táborba 1919 áprilisában gyalogosan elindult 170 monarchiabeli tisztet, köztük 42 magyart, útközben a szovjetellenes szárt lázadók vezérének, **Halhodzsának** parancsára lemészárolták „*A dráma Aim község szomszédságában, a Kara Darja nevű folyó hídjánál játszódott le.*”¹³ Ez a tömeggyilkosság a korabeli magyar sajtóban is egy darabig kedélyeket borzoló beszédtema volt.

A GUPVI 26. számú Andizsán hadifogolytábort (GPS hosszúság: 40 78 33, GPS szélesség: 72 33 33) a második világháborút követően a rabokkal építették fel és működtették az 50-es években. A 26. tábor 1. sz. temetője az *Izbaskanti* körzethez sorolt *Csuamában* található, ahol a németek és japán halottak közt magyarok is nyugszanak. Mások mellett **Marosi János** (1926) hadifogoly itt van eltemetve.

Üzbegisztán keleti részében elterülő és a legtermékenyebb régió, Fergana tartomány fővárosában, *Ferganában/Fargana* (214 ezer fő) volt a 387. számú hadifogoly-láger közigazgatási központja (GPS hosszúság 40 38 64, GPS szélesség 71 78 63). A leírások szerint az 1. sz. temetője 2000 m keletre *Kzil-Kijtől*, a „*Dzsaj*” völgyben található. Itt nyugszik **Lajosi Imre** és **Vince Bálint** honvéd.

Kokandától kétezer méterre északra terült el a 3670. számú rabkórház sirkertje. Az eltemetett magyarok száma pontosan nem ismeretes. Más adatok szerint az említett temetőkben 4-en vannak elhantolva.

Meg nem erősített adatok szerint Üzbegisztán területén átmeneti jelleggel működtették *Angrenben (Ahan-Garan)* a 372/0. főtábort, *Begobatban* a 288. számú, *Csircsikszben* a 360. sz. tábort.

<i>Tábor, táborrészleg, kórház száma az Üzbég SZSZK területén</i>	<i>Temető elhelyezkedése</i>	<i>Az eltemetettek száma</i>
<i>SZU MVD 386/0. sz. hadifogolytábor, 17. sz. különálló munkásszázad, Taskent, Taskenti terület</i>	1. sz. temető a taskenti muszlim temetőn belül	1945/48-ban eltemetve: 1 magyar és 79 német és japán katona
<i>SZU MVD 288. sz. hadifogolytábor, I., 3., 4., 5., 7. sz. táborrészlegek Bekabad, Taskenti terület</i>	Öt település 5 temetője (likvidálva)	1 magyar 90 német és 195 japán katona, összesen 286 van eltemetve 1945/48-ban
<i>SZU MVD 382.sz. hadifogolytábor, Angren, Taskenti terület</i>	1. sz. temető, Angren	összesen 133 fő van eltemetve 1945/47-ben
<i>SZU MVD 360. sz. hadifogolytábor, Csiresik/Chirchik, Taskenti terület</i>	Temető a település peremkerületében	összesen 13 fő van eltemetve 1945/47-ben
<i>SZU MVD 400. sz. ORB, Taskenti vasút, Taskenti terület</i>	2. sz. temető Taskent perem részén	2. sz. temetőben eltemetve 8 fő
<i>SZU MVD 26. hadifogolytábor, Csuama/Chuama, Izbaskanti körzet, Andzsani terület.</i>	1. sz. temető, Csuama, Izbaskanti körzet	61 német, 30 japán, 18 más nemzetiségű, összesen 109 fő van eltemetve 1945/47-ben
<i>SZU MVD 26. hadifogolytábor, I. sz. táborrészlege, Juzsnij Alamisnik Hadjaabad körzet, Andzsani terület.</i>	2. sz. temető Juzsnij Alamisnik perem részén	összesen 4 fő van eltemetve 1945/47-ben
<i>1529. sz. hadifogoly kórház, Kogan, Bukharai terület</i>	Kagan város peremén, létező sírkert	168 japán, 47 német, 7 norvég összesen 222 fő van eltemetve 1945/47-ben

<i>SZU MVD 387. sz. hadifogolytábor; 1. sz. táborrészleg, Fergana Ferganai terület</i>	<i>Fergana város peremén, létező sírkert</i>	összesen 2 fő van eltemetve 1945/47-ben
<i>SZU MVD 387. sz. hadifogolytábor; 2. sz. táborrészleg, Kokand Ferganai terület</i>	<i>Kokand város peremén, létező sírkert</i>	összesen 304 fő van eltemetve 1945/47-ben
<i>SZU MVD 387. sz. hadifogolytábor; 3. sz. táborrészleg, Kzil-Kija, Ferganai terület</i>	<i>1. sz. temető, 2000 m keletre Kzil-Kijtől, a „Dzsajj” völgyben Kirgiz SZSZK területén</i>	
<i>SZU MVD 3670. sz. hadifogoly kórház, Kokanda</i>	<i>2000 m északra Kokandtól</i>	összesen 240 fő van eltemetve 1945/47-ben
<i>372/0. sz. hadifogolytábor; Angren, Ahan-Gara</i>	<i>Temető a település peremkerületében</i>	összesen 2 fő van eltemetve 1945/47-ben

***

1934-ben Szovjetunió-szerte sorra jöttek létre Gulág-táborok. Ilyen volt az üzbegisztáni *Szazlag*, ahol a rabok kollektív gazdaságokban dolgoztak.¹⁴ 1939–1940-ben építették meg Üzbegisztán területén a Nagy Fergana-csatornát, csákánnyal és ásóval, a civil lakosság tizezreinek munkába vetésével. Későbbiekben a csatorna előidézte az Aral-tó elapadását.¹⁵

Taskentben GULÁG-börtönláger is működött. A mindenható cárokhoz hasonlóan Sztálin is Taskentbe száműzte a kegyeiből kiesett kommunista értelmiségieket. Köztük volt a marxizmus nemzetközi hírnevet szerzett teoretikusa a filozófus és esztéta **Lukács György** is, a Szovjetunió 1941-es megtámadásakor Taskentbe telepítették, ezt megelőzően 1941. június 29-én az NKVD kémkedés vádjával letartóztatta, három hónapig tartó vallatás után – bizonyítékok hiányában – a vád alól felmentették és kiengedték a hírhedt Lujjankáról.¹⁶

Alekszandr Szolzsenyicint, a Gulág világhírű krónikását még kazahsztáni raboskodása idején egy magyar orvos lokalizálta a rákos daganatát (hererák).

Néhány héttel Sztálin halála előtt – a dzsezkazgani börtönlágerből kiengedték. Kazahsztán déli részére száműzték, a háromezres Birlíkbe, ahol matematika tanárként dolgozott. A későbbiekben a daganat megint kiújult, Üzbegisztán fővárosában, Taskentben megműtötték, és nem csak felgyógyult – és élt 90 éves koráig –, de ebből írta meg a *Rákostályt*. 1957-ben hivatalosan is rehabilitálták.

A politikai rabok között került a távoli Kárpátaljáról idehurcolt **Keselya Iván** izsnyétei (zsnyatinói) görögkatolikus parochus, akit az aposztázia elutasítása miatt a KGB 1947. május 22-én letartóztatott, az ungvári megyei bíróság 5 év szabadságvesztésre, 5 év jogfosztásra és vagyyonelkobzásra ítélte. Taskent környékén, a kényszermunkatáborban ismeretlen körülmények közt pusztult el 1949-ben.¹⁷

A SELYEMÚTON SZAMARKAND FELÉ

Ami úticélunk is Szamarkand-Navoi, Taskentből bérelt busszal nekivágtunk a 475 km-es útszakasznak és elindultunk az ezredéves *Selyemúton*, amely pusztákat, sivatagokat szel át és egykor nagy ókori és középkori lovasbirodalmakat, ezredéves, misztikus karaván-városokat (Taskent-Samarkand-Navoly-Bukhara-Hiva/Khiva) köt össze, és mélyen bevésték titkaikat Üzbégföld történelmébe is.

A Selyemútnak több magyar vonatkozása is van. Közel kétszáz éve például az üzbegisztáni Bukhara érintésével, *Szkander bég* néven **Kőrösi Csoma Sándor**¹⁸ (Csomakörös, 1784 – Dardzsiling, 1842) vándorló székely nyelvtudós, tibetológus, közel százhatvan éve pedig **Vámbery Ármin**¹⁹ (1832-1913) akadémikus járt erre őseink kutatásának útján. A sajtóból is értesültem arról, hogy az üzbegisztáni *Hivában* (régi nevén: *Khoraszán*), a magyar keletkutató, **Vámbery Ármin** tiszteletére emléktáblát avatott **Kövér László**, az Országgyűlés elnöke, amikor Kazahsztánban és Üzbegisztánban 2013-ban tett hivatalos látogatást. A Vámbery-emléktábla avatása kapcsán a meglévő magyar-üzbég közös történelmi gyökerekről is beszélt.²⁰

Az emlékút során bejárt térséget is főleg muszlim (főleg szunnita) vallású lakosság uralja. A külső hódítókkal évszázadokon át harcoltak. A szabadságot szerető üzbégek ellenállását a vörös terror hatalmas emberi áldozatok árán sem tudta véglegesen megtörni. Lenin és Sztálin parancsára baszmaok/antibolsevista ellenállók ezreit semmisítették meg, a törzsi kötelékeket ide telepített népcsoportokkal akarták felhigítani, ami később konfliktusokat gerjesztett.

A történelmi Selyemutat a negyvenes-ötvenes években a hadifoglyok, Gulág-rabok közreműködésével a szovjet katonai vezetés igényei szerint

hadi útként újjátották fel. A helyiek mondták, hogy egyes sziklával, kőpusztasággal és homoksivataggal övezett szakaszai csontokra épültek, hiszen a nehéz fizikai munkával járó kötőzésben kidőlt rabokat az út mentén vajt gödrökben temették el. A Selyemút felújításán magyar, német és más nemzetiségű hadifoglyok dolgoztak, mint a mérföldkövek, úgy sorakoznak a névtelen sírok is, ahol a halálra dolgoztatott rabok nyugszanak.

A 40-45 fokok hőségben az országút menti – pihenő oázisban – kísértőink tanácsát megfogadva forró teát ittunk (hagyományos törökülésben), és valóban éreztem, hogy a gyötrő szomjúság eltűnt. Az út menti beton csatornában hűsítő víz hömpölygött tova, vizétől felfrissültem én is. Láttuk, tapasztaltuk, hogy az itteni lakosoknak az életben maradásért ma is keményen meg kell küzdeniük. Legfőbb kincsük a víz! A közeljövőben már drámai lesz a víz kérdése, mert olvadásnak indultak a magas sziklahegyek tetejét borító gleccserek.

A mezőgazdaság, az állattenyésztés, a zöldség és gyümölcsstermesztés, a gyapotültetvények csakis öntözéses módszerrel valósíthatók meg, mivel állandó a nyári hőség, a szárazság. Megfigyeltük, a számunkra igen mostoha természeti körülmények közepette az üzbégek otthonosan, gyakorlatiasan élnek. Az évezredes Selyemút is csak annyiban változott, hogy aszfalt borítja.

A vidék legkorábbi építményénél is rövid pihenőt tartottunk és megtekintettük *Mirzo Ulughbek (Amir Temur)* (1336-1405) unokája) csillagász obszervatóriumát. Már a Krisztus előtti időkben is mágikus titok övezte a mindentudó csillagászokat, akik bölcs jóslataikkal, meteorológiai előrejelzéseikkel segítették népük vezetőit, hogy az adott év folyamán mire számítsanak... Ezek az államilag védett emlékhelyek ma megbecsült turistalátványosságot szolgálnak.

A „KELET RÓMÁJÁBAN” ...

Az aszfaltozott történelmi Selyemúton nomád tájakon haladva értük el a 2750 éves *Szamarkandot*. Az ősi települést *Kelet Rómájának* s a muszlim világ gyöngyszemének nevezték költők és történészek. Történelmi jelentősége vitathatatlan, hiszen ez volt a térségben *Timur Lenk*, másnéven *Amir Temur* (1336-1405), az ég császáranak tartott király „oktatási központja”.

A belvárosában emlékmű-néző sétánk folytán az egyik étteremben valódi üzbg piláfot ettünk. Szinte minden étteremben ez a főétel, mellé zöldséges

salátát, lepényt és forró teát adnak. Az első írásos emlék piláf témában **Nagy Sándorhoz** köthető, aki a Perzsa Birodalom meghódítása során ismerte meg ezt az ételt. Nagy Sándor hódítótól kezdve a lenini-sztálini kommunista diktatúrán át az unió összeomlásáig rengeteg emberi életet oltottak ki ennek a városnak a leigázásáért is.

Ellátogatunk a **Timur Lenk**, a hatalmas 14-15. századi világhódító sírjához, a király sírját egy jade kő őrzi, amellyel Ulug bég állított emléket nagyapjának. A világ legnagyobb jade köve volt 1740-ig, amikor Nádír sah megpróbálta eltávolítani, s az kettétört. Timur Lenk nagyságát méltatva a kőbe vésvé ez áll: „*Ha én felemelkedem, a világ beleremeg.*”

A 30 fokos hőségben tettünk sétát a történelmi belvárosban, kitartóan kerestük fel a listánkon szereplő történelmi emlékhelyeket: Registan tér, Ulugbég medresze, Tilla Kari medresze, Sher Dor medresze, Shah-e-Zinde /„élő király”/ ősi zarándokhely és nekropolisz a 14-15. századból, gazdag mauzóleumok, Guri Amir /Gür-e -Amir/ Timur Lenk Mauzóleuma, Sziáb bazár, Ulugbeg csillagvizsgáló, Gök Szaraj/Kék palota, Kuszán Ibn Abbasz mauzóleum stb. A mives ivánokkal, faragott minaretekkel és türkiz, bordázott kupolákkal díszített épületek bejárása után **Bibi Khanim**, Timur kedvenc feleségének mecsetjéhez látogatunk. A monumentális imaház építésekor, mely a maga idejében a leghatalmasabb mecset volt szerte az iszlám világban, úgy tartják, hogy 95 elefánttal szállították a márványtömböket Indiából és Perzsiából.

A látottak és a hallottak alapján meggyőződhattünk, hogy napjainkban is fontos egyetemi város, amely évszázadokon át volt az iszlám vallásos oktatás egyik keleti fellelegvára, olyanokkal vetekedett, mint *Bagdad, Iszfahán*. A félmillió Szamarkand Üzbegisztán műemlékekben leggazdagabb városa és egy letűnt korszak egykori gazdagságát szimbolizálja.

Felkerestük a szamarkandi híres *Sziáb bazárt*, ámulatba ejtett bennünket az üzbég és tadzsik kereskedők pultjain, a földre terített szőnyegeken felvontatott árucikkek hatalmas választéka. Sajnos, a piacon a fotózást tiltják.

Késő délután Szamarkandból a 170 km-re lévő Navojba indultunk a bérelt busszal. Emlékutunk utolsó állomása a Navoi város közelében lévő *Zarafshan Hotel*, de ez már a *Malik-rabatovsky* kistelepüléshez tartozik. Azért szálltunk meg itt, mert a repülőtér közelében van. A reggeli órákban érzékeny búcsúzkodás következett, majd a repülőtérrel elindultunk Moszkvába.

Folytatása következik

JEGYZETEK:

¹ A Kurultajon 2012-ben részt vevő nemzetek és törzsek listája: *azeri, avar (dagesztáni), baskir, bolgár, burját, japán, karakalpak, kazak, kazakisztáni madjar, kirgiz, mongol, üzbég, üzbegisztáni madzsar, tatár, török, türkmén, ujgur, yakut, magyar*. A magyar törzsek is tartottak törzsi gyűléseket. Az első modernkori, magyar részvétellel megtartott Kurultájt 2007-ben rendezték Kazakisztánban, Sága településen. Azon az eseményen a kazakisztáni madjar törzs ünnepelte máig élő rokonságát a magyar néppel: a kapcsolatot **Bíró András Zsolt** munkatársaival már 2006-ban bebizonyította. 2011-ben megkezdte az üzbegisztáni madzsar törzs településrendszere és genetikai karakterének feltérképezését. Forrás, Kurultaj, honlap: <http://kurultaj.hu/2013/10/dns-vizsgalat-es-eredetkutas-interju-biro-andras-zsolttal/madzsarok/> (Letöltés, 2017.)

² Dupka György. *I. A magyarság számának, összetételének és települési területeinek változása Kárpátalján. (1910-től napjainkig)*. Tárolt változat: [www.umdsz.com.ua > uploads > csatolmanyok > Ukrajnai-magyarsag.](http://www.umdsz.com.ua/uploads/csatolmanyok/Ukrajnai-magyarsag.)

³ Lásd: Üzbegisztán történelme. https://hu.wikipedia.org/wiki/Üzbegisztán_történelme

⁴ *Megemlékezés halottak napja alkalmából*. In: Magyarország Nagykövetsége Taskent, Honlap: <https://taskent.mfa.gov.hu/news/megemlekezes-halottak-napja-alkalmabol>

⁵ Fábián Béla: *6 ló – 40 ember. Hadifogoly feljegyzések*. Atheneum Irodalmi és Nyomdai R. -T. kiadása, Budapest, é. n. 276 old. Tárolt változat: https://midportal.extra.hu/books/fabian_bela_6_lo_40_ember.pdf

⁶ Gazda József: *Emlékek Ázsiája*. Tárolt változat: <http://mek.niif.hu/03800/03835/03835.htm>

⁷ Tóth Marcell: *Németi Lajos, a hadifogoly – egy furfangosan megírt levél*. In: Bonus Nuntium 2019. Magyar Nemzeti Levéltár Csongrád Megyei Levéltára: https://bonusnuntium.hu/wp-content/uploads/2019/05/Tóth-Marcell-Németi_levél_szentos_Tanulmány.pdf

⁸ Farkas József György: *Magyarok az I. világháborúban* – Taskent. Ma 7, 2018. jún. 29.: <https://ma7.sk/kultura/magyarok-az-i-vilaghaboruban-n-taskent>

⁹ Györkei Jenő és Józsa Antal főhadnagyok: *Adalékok a Nagy Októberi Szocialista Forradalomban és a Szovjetunió polgárháborújában részt vett magyar internacionalisták történetéhez (1917-1922)*. In: *Hadtörténeti Közlemények*, 4. évf. 3-4. sz. (Budapest, 1957). 60 old. Tárolt változat: http://epa.hu/00000/00018/00104/pdf/EPA00018_hadtortenelmi_1957_03-04_021-069.pdf

¹⁰ Magyar katona sírja az üzbegisztáni Taskentben. OMNIA Békés Megyei Tudásház és Könyvtár, HU. http://www.omnia.ie/index.php?navigation_function=2&navigation_item=%2F09408%2F-jetspeed_portal_browser_psm1_docID_21861_secID_43050&repid=1

¹¹ Horváth B. József: „*En túléltem, de a szüleim nem...*” Hadifoglyok írják. <https://mek.oszk.hu/02200/02237/html/frame2.htm>

¹² 2005. május 13-án az üzbegisztáni Andizsánban iszlamista fegyveres lázadás tört ki, melyet az üzbég hadsereg százas nagyságrendű áldozatokkal járó összecsapásokban keményen leverte. Egyes szakértők szerint „*Sok áldozat árán, de sikerült megakadályozni (vagy legalábbis elhalasztani) egy olyan iszlamista forogatókönyv realizálódását, mint amit ma Szíriában láthatunk.*” Forrás: <http://www.oroszvilag.hu/?t1=tortenelem&hid=5826>

¹³ Kaba Eszter: *Az osi hadifogoly mészárlás, avagy egy rémtörténet természete*. 2011.10.12. 07:14 : https://nagyhaboru.blog.hu/2011/10/12/az_osi_hadifogoly_meszarlas_avagy_egy_remtortenet_termeszete

¹⁴ Anna, Applebaum: *A Gulág története*. Európa Könyvkiadó, Budapest, 2005. Tárolt változat: https://datenpdf.com/download/anneapplebaum-a-gulag-tortenete-i-ii_pdf

¹⁵ Czéh Zoltán: *Ahol a folyók visszafelé folynak. „Természetátalakítás” és vízszennyezés a Szovjetunióban*. 72. old. Tárolt változat: [www.cafebabel.hu > files > files > tartalom > cikkek > 33_Viz_Czeh](http://www.cafebabel.hu/files/files/tartalom/cikkek/33_Viz_Czeh)

¹⁶ Lásd: *Vallatás Lubjankán*. Lukács György vizsgálati ügyiratai – Életrajzi dokumentumok. Argumentum Kiadó – Lukács Archivum, Budapest, 2002. 30-31., 110., 197-198. old. Tárolt változat:

<https://core.ac.uk/download/pdf/35134762.pdf> (A hozzáférés ideje: 2019. október 19.) Megjegyzendő: máig megbocsáthatatlan bünt követett el a Magyar Tanácsköztársaság idején Lukács György közoktatásügyi népbiztos, aki parancsot adott, hogy gyávaságért tizedeljék meg a románok elől meghátráló vöröskatonákat. Hét személyt végeztek ki. Forrás: Megyeri Dávid. *Lukács György népbiztos katonákat tizedeltet. Ez történt száz éve*. Magyar Nemzet, 2019.05.12. <https://magyarnemzet.hu/belfold/lukacs-gyorgy-nepbiztos-katonakat-tizedeltet-6911717/>

¹⁷ Bendász István-Bendász Dániel: *Helytállás és tanúságtétel*. A Munkácsi Görög Katolikus Egyházmegye hitvalló és meghurcolt papjai. Galéria-Écriture, Ungvár-Budapest, 1994. 59. old.

¹⁸ **Kőrösi Csoma Sándor** saját szavaival: székely-magyar Erdélyből, nyelvtudós, könyvtáros, a tibetológia megalapítója, a tibeti-angol szótár megalkotója. (Forrás: Wikipédia).

¹⁹ **Vámbery Ármin** az MTA pénzügyi támogatásával 1861 őszén indult útnak Ázsiába, hogy a magyarok nyomai után kutasson. **Rasid Effendi** néven, szunnita dervisnek öltözve indult el Isztambulból. Többek között átutazta Közép-Ázsia sivatagjait, városait. 1863-ban megérkezett az üzbég Khoraszanba (mai nevén: Chiva), majd Buharán keresztül Szamarkandba érkezett, majd a térség kegyuraival (kán, emír) találkozása után újra Isztambulba tartott.

²⁰ *Magyar-üzbég rokonságról beszélt Kövér László. Közép-Ázsiába látogatott az Országgyűlés elnöke*. In: Oroszvilág.hu, (2013-10-30.) http://oroszvilag.hu/?t1=magyarorszag_es_a_posztsozvet_terseg&hid=4377

